

NIKODEM FRISCHLIN – NEMIRNI POET, REKTOR PROTESTANTSKE STANOVSKÉ ŠOLE V LJUBLJANI (1582–1584)

Literatura o Nikodemu Frischlinu, znameniti osebnosti 16. stol., nemškem humanistu, šolniku, filologu, poetu, astronomu pa tudi rektorju protestantske stanovske šole v Ljubljani, je razmeroma bogata. V 16. stol. je plemstvo začelo spoznavati, da mora njihovim sinovom šolanje ponuditi nove eksistenčne možnosti. Protestantska stanovska šola se je v tem času razvila v posebno obliko višje organizirane latinske šole. V Ljubljani, kjer je začela delovati leta 1563, je s prihodom Nikodema Frischlina dosegla nov kvaliteten vzpon, postala je petrazredna, Frischlin pa je celo razmišljal o šestem razredu (z nekaterimi univerzitetnimi študijskimi predmeti), ki pa ga ni mogel ustanoviti. Čeprav je Frischlin s svojo zamisljivo šolskega reda leta 1584 v glavnem prodril (ustanovitev prve gimnazije na Slovenskem), je imel vendar kar nekaj razlogov, da v Ljubljani ni bil zadovoljen. Prvega avgusta 1584 je šolo zapustil, konec avgusta istega leta je odpotoval iz Ljubljane v Tübingen, Slovencem pa je ostal trajen sad njegovega dela: tretji šolski red (imenovan Frischlinov šolski red) protestantske stanovske šole v Ljubljani, ki med drugim tudi manifestira težnjo po samostojnem reševanju šolskih vprašanj, kakor tudi samostojno pedagoško hotenje na Slovenskem.

stanovska šola, protestantizem, višja latinska šola, gimnazija, reformacija, humanizem, klasična latinščina, deželni stanovi, šolska kazen, vzgoja

The literature on the German Nikodemus Frischlin – a prominent 16th century figure, humanist, educator, philologist, poet, astronomer and rector of the Protestant Estates School in Ljubljana – is relatively rich. In the 16th century, the nobility began to realise that schooling could open up new possibilities for their sons' livelihoods. At that time, the Protestant Estates School developed into a kind of higher-level Latin school. In Ljubljana, where it began in 1563, it achieved a new increase in quality with the arrival of Nikodemus Frischlin, advancing to a five-year programme. Frischlin was even contemplating a sixth year (with some university study subjects), although this was not realised. Although his school plan from 1584 was generally well received (the first *gymnasium* in Slovenia), he had a number of reasons for not being satisfied in Ljubljana. On 1 August 1584, he left the school and, in late August, he departed Ljubljana for Tübingen, while the Slovenes were left with the lasting fruit of his labours, i.e. the third school plan (called Frischlin's school plan) of the Protestant Estates School in Ljubljana, which among other things shows a desire for the independent resolution of school issues and independent educational ideas in Slovenia.

Estates School, Protestantism, higher Latin school, gymnasium, Reformation, Humanism, classical Latin, provincial Estates, school punishment, education

1

Literatura, ne zgolj biografska, ki govori o Nikodemu Frischlinu, znameniti osebnosti 16. stol., nemškem humanistu, šolniku, filologu, poetu, astronomu in tudi rektorju protestantske stanovske šole v Ljubljani, je razmeroma bogata. Uvodoma omenjamo le najpomembnejšo. V njegovi domovini, Nemčiji, so njegovo delo raziskovali oziroma ga raziskujejo predvsem Carlo Filippo Conza, David Friedrich Strauß, Theodor Elze, Eugen Wiedmann, Gustav Bebermayer, Hedwig Röckelein in Casimir Baumiller, Thomas Wilhelm in Friedrich Seck, na Slovenskem pa med drugim Johann Nečásek, August Dimitz, Wallner, France Kidrič, Vlado Schmidt, Fran Zwitter, Jože Ciperle, Tadej Vidmar, Kozma Ahačič in Stanislav Južnič.¹ Prav je, da ob 460-letnici rojstva pesnika evropskega slovesa in prvega ljubljanskega astronoma, s katerim je ljubljanska protestantska stanovska šola doživela svoj višek in hkrati labodji spev, osvetlimo tudi na tem mestu.²

2

Nikodem Frischlin je bil rojen 22. septembra 1547 v Balingenu na Wirtenberškem, kamor so se Frischlini (Friuschlini) iz Turingije preselili ob koncu 15. stol. Leta 1563 se je imatrikuliral (vpisal) na Univerzo v Tübingenu, in to skoraj v istem času, ko se je Primož Trubar naselil v bližnji Urach. Že v času študija se je seznanil s Krištofom Špindlerjem in drugimi Kranjci, ki so takrat študirali na tübingenški univerzi (Janez Gebhard, Lenart Merčerič). Leta 1564 oziroma 1565 je na tübingenški univerzi dosegel bakalavreat, leta 1567 magisterij, naslednje leto pa je postal izredni profesor za poezijo in zgodovino ter navezal nove stike s Kranjci (in Kranjsko): Jurij Dalmatin je v Tübingenu študiral, Trubarja je spoznal v družbi, Megiser pa je postal njegov najljubši učenec in famulus. Ob tem omenimo, da se je med letoma 1530 in 1614 v Tübingenu imatrikuliralo sto trinajst Kranjcev, sedemnajst jih je študij zaključilo z magisterijem. Med njimi jih je bilo 36 Ljubljčanov. V istem času, ko je Ljubljana imela okrog 7000 prebivalcev, med njimi le 300–400 katolikov iz najnižjih slojev, pa je v Padovi študiralo – večinoma pravo – še več Kranjcev (146). V tem času je bil Frischlin izbran za rektorja protestantske stanovske šole v Gradcu, kjer je pozneje poučeval Kepler, a würtemberški vojvoda je ponudbo zavrnil in Frischlina obdržal v Tübingenu.³

Do takrat je Frischlin spisal že več latinskih ter tudi nekaj nemških pesnitev in dram ter bil poznan kot filolog in latinski poet. Na tübingenški univerzi je sprejel tudi ponujeno poučevanje medicine in Aristotelovega *Organona*, sedem let pa je vodil tudi filozofske disputacije bodočih bakalavrov, iz poročila senatu univerze pa izhaja, da je zanje celo pripravil enciklopedijo fizike, moralke, astronomije, logike in retorike. Njegovi odnosi s tübingenškimi univerzitetnimi oblastmi so se vse bolj slabšali, sprl se je tudi s švabskimi vitezi. Frischlin je imel vseskozi težave zaradi

¹ Gl. seznam literature.

² Južnič 2008: 28–29.

³ Kidrič 1925–1932: 190, Južnič 2008: 31–36.

prepirljivosti in prevelikega uživanja žlahtne pijače. Bolj uspešen je bil na dvoru v Regensburgu, kjer ga je leta 1575 cesar Maksimiljan II. po recitiranju komedije *Rebeca* kronal za pesnika, leta 1576 mu je cesar Rudolf II. podelil naslov nagrajenega pesnika z grbom, naslednje leto pa je prejel še diplomu comes palatinus (Pfalzgraf); to je ponovno dobil leta 1580. Spori s sodelavci in univerzitetnimi profesorji so postajali vse hujši, z njimi je s pesniško ostjo obračunal tudi v pesnitvah, leta 1579 ob disputacijah bakalavrov ni več učil v Tübingenu: v hišnem priporu je »čakal na službo dovolj daleč od sovražnikov«. Povabilo za prevzem izpraznjenega mesta rektorja protestantske stanovske šole v Ljubljani mu je prišlo še kako prav.⁴

3

Ustanovitev in organizacija stanovske šole v Ljubljani (in Celovcu) je najimennitnejše delo protestantov na Slovenskem na področju šolstva v 16. stol. Iz zveze med pedagoškimi nazori nemškega protestantizma, ko se je njegova skrb oddaljila od elementarne šole, ki naj bi jo obiskoval vsak kristjan, in humanistično pedagogiko 16. stol., katere značilni predstavnik je bil Melanchton, je na Nemškem nastala protestantska višja latinska šola oziroma gimnazija – šola, ki je svoje učence usposabljala za neposreden prehod na univerzo. Temeljni motiv za njeno ustanovitev je bil spremenjen odnos plemstva do šole. V 16. stol. je to začelo spoznavati, da mora šolanje njihovim sinovom ponuditi nove eksistenčne možnosti. Seveda je pri ustanovitvi teh šol imela odločilno vlogo tudi želja luteranske cerkve, ki je hotela preko njih širiti svoj nauk in vzgajati svojo duhovščino.⁵

Ob tem gre omeniti, da že oznaka deželna šola (Landes- ali Landschaftsschule), ki se je v 16. stol. razvila kot posebna oblika višje organizirane latinske šole, potrebuje posebno pojasnilo. Pod deželo (Landschaft) so seveda v tem času pojmovali plemstvo, viteze, duhovščino (prelate) ter deželno-knežja mesta in trge, ki so bili zastopani v deželnih zborih, torej stanovi, dejansko pa jim je ton dajalo izključno plemstvo v stanovski reprezentanci in upravi. Šele med seboj povezani so predstavljali deželo (Land). Za začetno fazo razvoja tega šolskega tipa je treba reči, da v virih ni uporabljen nobeden od omenjenih dveh nazivov, temveč je večinoma uporabljen srednjeveški termin *šola* oziroma, če je šlo za več šolskih razredov, pluralna oblika *šole* (schulen). Šele od srede 16. stol. se začinja uporabljati diferencirano pojmovanje, kot npr. plemiška deželna šola (Adeliche Landt-Schuel) ali »splošna krščanska deželna šola« (gemaine christliche landtschuel). Raziskovalci večinoma niso zaznali, da se je s pojmom deželna šola v tem času na sekundarnem šolskem področju težilo za novo pravno dimenzijo, tj. deželnimi knezi in deželnimi oblastmi, ki odločajo o organizaciji, personalnih in finančnih zadevah ter o kontroli nad šolo. V habsburških dednih deželah pa so o šoli odločali izključno stanovi, ki so s svojimi izvoljenimi predstavniki postavili temeljne akte za existenco in delo stanovske

⁴ Južnič 2008: 34–36.

⁵ Schmidt 1963: 70, Ciperle 1996: 142–143.

šole. Že zgodaj je bila ta odvisnost protestantske stanovske šole od stanovske deželne oblasti javno znana in sprejeta. S tem je v avstrijskih deželah dokumentirana redukcija prvotnih načrtov, kajti deželna šola je postala zadeva protestantskih članov plemiških stanov, spremenila se je skoraj v njihovo privatno zadevo. Vladar, tj. cesar oziroma deželni knez, pa je v teku protireformacije ustanovil »nov plemiški kolegij oziroma novo deželno šolo«, ki so jo večinoma prevzeli jezuiti, in je na ta način znova jasno artikuliral svojo težnjo po odločanju na sekundarnem področju šolstva.⁶

Omenimo še, da je pravi motiv za ustanovitev teh šol izredno težko ugotoviti. Težava je v tem, da je bilo plemstvo, ki je ustanovilo višje organizirani pouk, v dvojni opoziciji do vladarja (deželnega kneza). Po eni strani se je (plemstvo) že zgodaj postavilo v bran in zaščitilo protestantskemu gibanju in je s tem prišlo v konflikt z deželnim knezom, ki je ostal katoličan, po drugi strani pa si je deželni knez že nekaj časa poskušal ponovno pridobiti popolno pozicijo suverena (tudi na šolskem področju). Argumentacije v tem konfliktu, ki je seveda potekal na različnih ravneh, so namreč med sabo tako pomešane, da se jih tudi na področju šole ne da povsem ločiti in jasno definirati: odprto ostaja vprašanje, ali je plemstvo pri tem bilo spodbujeno zgolj z javnim političnim interesom ali je iskalo zgolj gospodarske prednosti ali pa se je odločalo iz čistih verskih motivov oziroma iz osebne verske stiske. Da je šlo plemstvu v prvi fazi za razvoj teh šol, v času pomanjkanja izobraževalnih središč za pridobitev primernih izobraževalnih mest za svoje otroke, se da razbrati iz nastanka deželnih šol. Konfesionalna usmeritev je stopila v ospredje šele kasneje (v drugi polovici 16. stol.). Te višje organizirane šole so postale trdnjave čistega evangeljskega nauka, načrtovale in ustanovljale so se kot izobraževalna mesta opozicije.⁷ Druga razvojna faza deželnih šol, katere začetek je mogoče postaviti v čas, ko šola doseže štiri ali pet razredov z močno diferenciranim učnim programom, pa predstavlja višek njihovega razvoja, ki se je končal z nastopom načrtnih protireformacijskih ukrepov.⁸

4

Ljubljanska stanovska šola je začela delovati leta 1563 (v Celovcu že leta 1553). Za prva tri desetletja obstoja teh šol moremo reči, da njihov nivo ni bil bistveno višji od nivoja že prej in tedaj obstoječih latinskih šol. Tako je imela ljubljanska stanovska šola v času svojega prvega rektorja Lenarta Budine en sam razred in enega samega učitelja. Zato je upravičena trditev, da teh šol v prvi fazi njihovega razvoja ne moremo označevati kot gimnazije. Tudi v virih za ljubljansko stanovsko šolo je mogoče najti za to prvo obdobje različne nazive: schola provincialis, schola procerum, landschaftsschule in adeliche schule, kar tudi za Ljubljano pomeni, da so jo ustanovili in vzdrževali deželni stanovi ter da so se v njej šolali predvsem otroci

⁶ Engelbrecht 1983: 71–116.

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam.

plemičev. Oznaka deželna šola pa naj bi tudi v ljubljanskih razmerah povedala, da gre za višjo šolo v primerjavi z navadnimi, pogosto tudi v primerjavi s protestantskimi latinskimi mestnimi šolami. Sledile so reforme, ki so raven teh šol močno dvignile. V Ljubljani so ta vprašanja postala aktualna v času drugega rektorja stanovske šole Adama Bohoriča, ki je leta 1568 sestavil prvi šolski red in leta 1575 drugi šolski red, ki sicer nista bila potrjena, a se je deloma poučevalo po obeh. Nov kvalitetni vzpon pa je stanovska šola v Ljubljani dejansko dobila s prihodom Nikodema Frischlina.⁹

V Ljubljani je stanovski odbor leta 1581 predlagal upokojitev ostarelega Adama Bohoriča, šola pa naj bi dobila novega, mladostnega, sposobnega, skromnega, resnega, poštenega, pametnega rektorja iz Tübingena ali od kod drugod iz Nemčije. Prvega maja leta 1582 so kranjski stanovi prosili würtemberškega vojvodo, naj jim – »ker nimajo sposobnega šolskega rektorja« – prepusti Nikodema Frischlina za rektorja njihove stanovske šole, da bi jo »dvignili in spravili v red«. Frischlin je seveda vabilo zaradi že omenjenih težav v Tübingenu rad sprejel. Omenimo, da sta si pri iskanju zamenjave za upokojenega ljubljanskega šolskega rektorja Adama Bohoriča zelo prizadevala dr. Jakob Andrae v Tübingenu in verjetno tudi Primož Trubar v Derendingenu. Frischlin se je 24. junija 1582 po plovbi po Donavi čez Dunaj in Gradec odpravil v Ljubljano. Konec junija je prispel v kranjsko prestolnico brez družine in prevzel 1. avgusta 1582 položaj rektorja stanovske šole. Frischlin je dobival po 450 florintov letne plače; k njej pa je spadala tudi polovica prihodka od šolnin. Plemiči so mu darovali divjačino, po en taler dnevno pa je dobival še za dobro vipavsko vino, ki se ga nikdar ni branil.¹⁰

V Ljubljani je Frischlin sprva stanoval pri Švabu Krištofu Špindlerju, pozneje pa v ljubljanski hiši »Poscherl«. V Ljubljano je pripeljal najmanj šest od svojih šestnajstih rojenih otrok, tam pa se mu je rodila še hčerka, ki pa je tudi kmalu umrla. Njegova žena (nevesta) Margareta Frischlin v Ljubljani ni bila zadovoljna, saj ni znala slovensko, motila pa sta jo je tudi slab zrak in slaba voda.

Frischlinovi ljubljanski dohodki so bili kar precejšnji, saj je leta 1577 v Tübingenu dobival le 120 goldinarjev. 27. julija se je v Ljubljani predstavil kranjskim deželnim stanovom in ob tej priložnosti predstavil prvi osnutek novega šolskega reda. Ta Frischlinov osnutek se ni ohranil, iz ocene osnutka pa lahko sklepamo, da je Frischlin postavil previsoke zahteve, ki jih na ljubljanski stanovski šoli vsaj takrat še ni bilo mogoče uresničiti. Ker je bil osnutek zavržen, se je Frischlin v naglici, ki je zanj značilna, lotil izdelave novega. Dokončal ga je 24. septembra 1582, dejansko potrjen pa je bil na seji deželnega zbora 15. februarja 1584 šele njegov tretji osnutek šolskega reda, ki je veljal do konca šole, tj. do 30. oktobra 1598.¹¹

⁹ Schmidt 1963: 17.

¹⁰ Schmidt 1952: 69, Južnič 2008: 36–38.

¹¹ Schmidt 1952: 73–74.

Po tem programu je tudi protestantska stanovska šola v Ljubljani postala pet-razredna, le-ta pa je približno ustrezal programu protestantskih stanovskih šol (gimnazij) v Nemčiji. Absolventi teh šol so prišli na univerzo brez dopolnilnega šolanja, zato lahko trdimo, da so te šole v poznejši fazi svojega razvoja dajale izobrazbo, kakršna je bila pogoj za vpis na univerzo v času povečanih zahtev humanizma, ter da je reformacija tudi na Slovenskem ustvarila prve gimnazije. Ljubljanska protestantska stanovska šola pa ni prerasla gimnazijske stopnje.¹² Ob tem kot zanimivost omenimo, da je v osnutku Frischlinovega tretjega šolskega reda najti formulacijo, ki pravi, da je peti razred »začasno najvišji« (zu der Zeit die höchst), nameraval je torej vpeljati vsaj še šesti razred, vendar je ta formulacija pri končni redakciji tretjega (tj. Frischlinovega) šolskega reda protestantske stanovske šole v Ljubljani izpadla.¹³

V Frischlinovem času so na stanovski šoli v Ljubljani poučevali učitelji: Luka Selenc – 1. razred in kaligrafijo; Sebastijan Semnider – 2. razred, učil je tudi petje ter dirigiral nemške korale in slovenske pesmi Matije Venizianerja v cerkvi; Simon Bruno – 3. razred, bral je tudi latinske tekste Julija Cezarja; Lorenz Meiderlin (Meuderlin), Würtenberžan – 4. razred, čeprav ni znal slovensko. Leta 1583 je imel Frischlin v tretjem razredu dvaindvajset dijakov, v četrtem devet in v petem šest. Frischlin je prevzel naslednje obveznosti: v deželni službi bo ostal kot rektor stanovske šole najmanj tri leta; če bi ga würtemberški vojvoda odpoklical, mora svojo službo pol leta pred odhodom odpovedati ter po možnosti poskrbeti za sposobnega naslednika; ob delavnikih bo poučeval v šoli razno snov dve uri dnevno v najvišjem razredu, eno dopoldne in eno popoldne, v preostalem času pa bo nadzoroval pomožne učitelje in delal še vse ostalo, kar taka služba zahteva. Brez vednosti in odobritve šolskih nadzornikov ne bo dajal v tisk svojih spisov, niti nameščal učiteljev ter razmeščal učencev po razredih, niti spreminjal česa drugega na svojo roko.¹⁴

Zaradi določbe, da bo rektor poučeval v najvišjem (četrtem) razredu samo dve uri dnevno, je bilo treba namestiti za ta razred še enega (četrtega) pomožnega učitelja, Frischlinu je bilo dano na izbiro, da ga lahko poišče na Kranjskem ali kje v tujini. Na Frischlinov in Spindlerjev predlog je bil 24. avgusta 1582 za pomožnega učitelja četrtega razreda nameščen Lorenz Meiderlin iz Würtemberške.¹⁵

Frischlin je hotel – prenašlo, nestrpno, pač v skladu s svojim nezadržanim vihravim značajem – razviti ljubljansko stanovsko šolo po vzorcu najpopolnejših deželnih šol (kakršna je bila v tem času npr. v Gradcu) na stopnjo gimnazije, tj. šole, ki bi usposabljala učence za neposreden prehod na univerzo, kolikor bi že sama ne vključevala učne snovi, ki je bila predmet univerzitetnega študija. Meje med gimnazijo in univerzo so bile namreč takrat še zelo zabrisane.¹⁶

¹² Zwitter 1969: 18, Ciperle 1996: 142–143.

¹³ Schmidt 1952: 76–78.

¹⁴ Prav tam, 71–72.

¹⁵ Prav tam, 72.

Frischlin je bil uspešen tudi v svojih prizadevanjih, da bi povečal število razredov stanovske šole. Že od prvega dne, ko je prišel v Ljubljano, je nameraval uvesti še peti razred. V Frischlinovem drugem osnutku je četrti razred še zmeraj zadnji, vendar avtor govori o ureditvi četrtega razreda kot začasno najvišjega razreda. Peti razred se pojavi šele v Frischlinovem tretjem osnutku, čeprav je bil podan glavni pogoj za ustanovitev petega razreda že eno leto prej, in sicer z namestitvijo četrtega pomožnega učitelja (Meiderlina, avgusta 1582), ki je poučeval v četrtem razredu, s čimer je bilo, kot rečeno, rektorju omogočeno poučevati dve uri dnevno – kolikor je znašala njegova učna obveznost – v petem razredu. To zamisel je v Ljubljano prinesel že Bohorič in v tem pogledu Frischlin ni dodal nič novega, le da za Bohoričev »peti razred« ni bilo učne moči.

5

V vsebinskem pogledu je program stanovske šole v Ljubljani, ko jo je vodil rektor Frischlin, ustrezal načelu, da se z znanjem jezikov pride do znanja stvari, torej da se na gimnazijah poučujejo jeziki, na univerzi pa stroke. Najpomembnejši je bil pouk klasične latinščine, v višjih razredih tudi grščine, v Ljubljani pa tudi nemščine; tam so se jo morali učenci za razliko od tistih iz krajev z nemškim jezikom šele naučiti. Poseben predmet je bil verouk (katekizem in zaradi cerkvenega petja tudi glasba), od matematike so poučevali le elemente. Za razliko od poznejših jezuitskih gimnazij se je na protestantskih gimnazijah poučevala tudi logika (dialektika). Znanje jezika (klasične latinščine), dialektike in retorike je po mnenju humanistov in protestantskih šolnikov pomenilo vrhunec izobrazbe, ki jo more dati latinska šola, namreč elokvenco – to je sposobnost izražati se jezikovno pravilno, logično in učinkovito.¹⁷ Razporeditev učne snovi od osnovnih spretnosti v branju in pisanju z najnujnejšo zalogo latinskih besed, preko pouka latinske gramatike do pouka dialektike in retorike, ki je pripeljala do elokvence, pa nam jasno kaže, da se je protestantska gimnazija v Ljubljani v času Frischlina glede strukture pouka latinščine, dialektike z retoriko ter grščine zgledovala po protestantskih latinskih šolah na Nemškem, zlasti po tistih, ki so delale po mecklenburški (1552) ali po württenberški (1558) cerkveni naredbi. Vsekakor je opazen vpliv šolskega reda, imenovanega *Statuten und Gesetze der Schule*, ki ga je Chyträus napisal za graško šolo. Znano je, da je skupni zbor notranjeavstrijskih dežel Štajerske, Koroške in Kranjske v Brucku leta 1578 izdal za vse tri dežele veljavno cerkveno in šolsko naredbo, ki je bila vključena v bruško »Pacifikacijo«, toda le-ta je glede šolstva uradno formulirala samo okvirna določila. Konvencija pa ni zavirala samostojnega, domačim razmeram prilagojenega reševanja problemov stanovskih šol; nasprotno, dala je spodbudo za hitrejše obravnavanje njihovih specifičnih vprašanj, na kar lepo kaže upoštevanje elementarnega pouka pri nas zaradi pomanjkanja mestnih

¹⁶ Prav tam, 74.

¹⁷ Schmidt 1952: 116–122, Ciperle 1996: 143.

latinskih šol, predvsem pa nemščine in slovenščine pri pouku na ljubljanski stanovski šoli.¹⁸

V tem času in še dolgo pozneje materinščina na Nemškem na nobeni šoli ni bila učni predmet. Nekatere šolske naredbe latinskih šol na Nemškem so učenje nemščine izrecno prepovedovale. Tudi luteranstvo ob vsem poudarjanju prevoda biblije v nemški knjižni jezik ni prav nič nasprotovalo načelu, naj ostane latinščina učni jezik gimnazij in univerz. V primerjavi s tem položajem nemščine v latinskih šolah na Nemškem pa je bila nemščina na protestantski gimnaziji v Ljubljani dobro zastopana: predstavljala je samostojen smoter pouka in ne le sredstvo za učenje latinščine. Odločilen trenutek pri tem je bil vsekakor ta, kot je že bilo omenjeno, da nemščina tukaj večini dijakov ni bila materinščina. Položaj slovenščine pa je bil v primerjavi z nemščino dokaj skromen. Res je sicer, da je protestantizem dal vsem vernikom – tudi slovenskim – v roko biblijo in s tem širil med njimi sposobnost branja ter da je Trubar uvajal slovenščino v ljudske šole, toda priznati moramo, da slovenski protestanti nemščini na Slovenskem niso nikdar odrekli položaja jezika višjih socialnih slojev in njihove kulture. Ob upoštevanju tega jezikovnega stanja na Slovenskem je upravičena misel Franceta Kidriča, ki pravi: »Glavno ni, ali se je upoštevala slovenščina v višjem protestantskem šolstvu med Slovenci v višji ali manjši meri, glavno je, da se je začela v (višjem) šolstvu upoštevati.« Na začetni stopnji je bila slovenščina v Ljubljani pomožni učni in pogovorni jezik med učenci, sredstvo za učenje nemščine in latinščine ter sredstvo za versko vzgojo učencev v zvezi s katekizmom, molitvami in petjem. Še najbolj samostojno vlogo je imela slovenščina pri učenju /slovenskega/ začetnega branja. Za pouk slovenskega branja so uporabljali dve začetnici: »*Katekizem* Sebastijana Krelja, ki vsebuje šest prvih in poglobitnih poglavij krščanske vere« in je zanj France Kidrič ugotovil, da je istoveten s Kreljevo *Otročjo biblijo* iz leta 1566, ter *Elementale Labacense cum nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae et sclavonicae* (Ljubljanska začetnica z besednjakom treh jezikov v latinščini, nemščini in slovenščini), ki jo omenja Frischlin v svojem šolskem redu med učbeniki za prvi razred. Poleg tega je bila slovenščina še najbolj upoštevana pri učenju katekizma.¹⁹

Frischlin ni bil zadovoljen z nekaterimi učbeniki, ki so jih do tedaj uporabljali na stanovski šoli, in z njimi ni soglašal. V pismu stanovskim odbornikom 20. avgusta 1583 je sporočil, da je sam napisal nekaj učbenikov, in sicer gramatiko, Katona za učence drugega razreda, začetnico za učence prvega razreda in slovar v šestih jezikih, ter prosil, naj mu dovolijo potovanje v Benetke, da bi tam natisnil svoje knjige. Stanovski odborniki so pismo odstopili šolskim nadzornikom, da bi povedali svoje mnenje. Ti so vljudno pohvalili rektorjevo prizadevnost, hkrati pa opozorili, da bi morale sposobne osebe kranjske dežele, pa tudi štajerske in koroške, knjige prej pregledati in cenzurirati, da pozneje ne bilo kakih težav. Nadzorniki so

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Schmidt 1952: 116–131, Jože Ciperle 1996: 143–144, Ahačič 2007: 50–53.

Frischlina tudi opozorili, da so se navedene tri dežele na skupnem zboru v Brucku sporazumele, da na svojih šolah uvedejo kolikor mogoče enoten šolski red, zlasti pa enotno gramatiko, namreč strassburško, ter da ne bodo ničesar spreminjale ali na novo uvajale, ne da bi druga drugo prej obvestile. Sem je spadal tudi tisk novih knjig, torej tudi učbenikov. Zato so Frischlina opozorili, naj ne uvaja nove gramatike, preden bi se z ostalima dvema deželama o tem ne sporazumeli.²⁰

Potek pouka je bil na protestantskih latinskih šolah 16. stol. strogo določen. Protestantska pedagogika namreč ni dovoljevala, da bi si učitelj način poučevanja svobodno izbiral; predpisovala mu ga je prav tako kakor vsebino pouka. Osnovno vprašanje teh šol je seveda bilo, kako učence čim prej naučiti latinščino, zato so metodična navodila za jezikovni pouk izredno natančna, medtem ko jih za druge predmete (računstvo, petje, geografijo, dialektiko in retoriko) skoraj ni. Poglavitne oblike učne aktivnosti pri jezikovnem pouku, ki jih je učitelj usmerjal, so bile: učenje besed in stavkov, vežbanje gramatike, prevajanje, branje avtorjev ter govorne in pisne vaje.²¹

Na nižji stopnji je prevladovalo učenje besed in stavkov. Učenci v prvem razredu so v času rektorja Nikodema Frischlina vsak dan zadnjo popoldansko uro dobivali za nalogo nekaj besed oziroma stavkov, ki so jih morali naslednji dan v šoli povedati, nakar jim je učitelj zaznamoval nadaljnje besede, ki so se jih morali naučiti do naslednjega dne. Tako so v dveh, treh letih nabrali kar precejšen besedni zaklad. Dijaki so se gramatiko učili na vseh stopnjah. Pri tem so se najprej naučili posamezne primere (paradigme) za sklanjatev in spregatev, na višji stopnji pa še pravila oblikoslovja, sintakse in prozodije, seveda vse na pamet. Slovnici pravila so obravnavali v zvezi z besedno in stavčno analizo. Oblikoslovje, sintakso in prozodijo so vadili ob tekstih, ne glede na njihovo vsebino in literarno vrednost, ob katekizmu, evangelijih, Ciceronovih pismih, Ovidovih in Vergilovih pesmih in ob Ezopovih basnih.

Nove učne snovi so usvajali na dva načina: učitelj je učencem novo lekcijo samo določil ali odmeril, določil jim je (v katekizmu, slovarju, evangelijih, Terenciju, Ovidu itn.), kaj in koliko se morajo doma naučiti. V drugem primeru pa jim je novo lekcijo razložil (eksponiral), in sicer na sledeči način: latinski tekst je najprej od besede do besede prevedel v nemščino, kar naj bi učencem omogočilo besedno razumevanje latinskega teksta. Skupaj so ugotavljali besedne vrste ter besede sklanjali in spregali; na višji stopnji pa so v zvezi s pravili sintakse že razčlenjevali, to je ugotavljali odnose med besedami. Vse to so morali doma ponavljati, učitelj pa je nato od njih zahteval, da ves postopek v šoli samostojno obnovijo. Lahko rečemo, da je bila učiteljeva razlaga izključno jezikovna, vsebinska razlaga ni prišla v poštev. Poleg spraševanja je bilo prav obravnavanje novih lekcij najvažnejši del učnega procesa. V zvezi s tem je bila vloga čtiva velika; učitelj je učencem na osnovi

²⁰ Schmidt 1952: 86–87.

²¹ Schmidt 1952: 35–45, 99–100; Ciperle 1996: 144.

besedila kazal pomen slovničnih pravil, ob tem pa naj bi učenci spoznavali tudi lep način izražanja in se ga navadili posnemati. Prav govorne vaje ob klasičnih vzorih, ki so pridobitev humanizma, naj bi omogočile uresničitev tega cilja. Na ljubljanski stanovski šoli so v času Frischlina poskušali to doseči pri bralnih vajah z memoriranjem posameznih latinskih stavkov, izrekov, lekcij iz Cicerona, Terenca, Vergila in Ovida, z vadenjem Demostenovih govorov, z recitiranjem dialogov in s komedijami z razdeljenimi vlogami ter z disputacijami.²²

Zelo pogoste in raznolike so bile pisne vaje. Protestantski pedagogi so namreč menili, da je še tako slabo branje brezplodno, če prebranega ne utrdimo s pisnimi vajami. Pisne vaje so se pričele z vajami v pisanju, ko so učenci že brali cele besede. Brž ko so se naučili pisati latinske in nemške črke, je moral učitelj učence že opozoriti na pravopisne napake, uporabo ločil in velike začetnice. Na tej stopnji pisnih vaj so učenci besede in stavke prepisovali s table ali iz učbenika in še niso sami sestavljali stavkov, na višji stopnji vaj pa so že morali sami s prevodom oskrbeti tekst, ki so ga zapisovali, torej že lahko govorimo o stilističnih vajah. Pri tem so obravnavane lekcije večinoma prevajali v nemščino in nato nazaj v latinščino. Pomen, ki so ga protestantski učitelji pripisovali zapiskom učencev, se lepo kaže tudi v mnogih zvezkih oziroma beležkah, ki jih šolski redi navajajo na koncu določil za posamezne razrede, pa tudi v določilih, naj nadzorniki pri izpitih pregledajo zvezke učencev. Vse navedene oblike učnih aktivnosti so od učencev zahtevale čim več učenja na pamet. Da pa bi si učenci mogli zapomniti tako obsežno količino učne snovi, so protestantski šolniki skrbeli za sistematično ponavljanje.

Na ljubljanski stanovski šoli so se morali učenci od uveljavitve Frischlinovega šolskega reda v letu 1584 dalje učiti na pamet slovenski, nemški in grški Brenzov ter nemški in latinski Luthrov katekizem, nedeljske evangelije v nemščini in latinščini, psalme v slovenščini, nemščini, latinščini in grščini, latinske besede z nemškim prevodom iz Bohoričevega in Junijevega slovarja, iz Katona in psalmov, latinske izreke iz Heydna, Katona in Cicerona, dialoge iz Castillionija in Terencija, Vergilove pastorske pesmi, zglede za sklanjatev in spregatev v latinščini in grščini ter pravila oblikoslovja, sintakse, prozodije, dialektike in retorike, definicije iz aritmetike in glasbene teorije ter celo pravila vedenja.

Prav zaradi obsega snovi, ki so se jo morali učenci naučiti na pamet, je preverjanje znanja učencev zavzemalo mnogo več učnega časa kot razlaga učne snovi. Glavni del poti do novega znanja, namreč učenje na pamet, je moral prehoditi učenec sam izven šole, doma. Protestantski šolniki so si prizadevali organizirati preverjanje znanja na tak način, da so se učenci – ob poslušanju součencev – še kaj naučili.²³ Vzgojna sredstva protestantske stanovske šole po uvedbi Frischlinovega šolskega reda v protestantski stanovski šoli v Ljubljani so bila v celoti podrejena končnemu vzgojnemu smotru: vzgojiti ljudi, ki bodo branili in širili novo vero-

²² Schmidt 1952: 132–134.

²³ Prav tam, 142–144.

izpoved, o kakem vplivu humanizma na tem področju je težko govoriti; ta vzgojna sredstva tudi niso bila nova, poznala jih je že šola v srednjem veku. Na prvem mestu so bila seveda nadnaravna sredstva, verske vaje učencev, ki jih šolski redi predpisujejo obširno, skrbno in natančno. Po pomenu in pogostosti uporabe jim sledijo kazni, in sicer poleg graje in lesenega osla še predvsem telesne kazni. Drugih kazni na teh šolah niso poznali, razen za revne učence, ki so jim odtrgali podporo, če se niso ravnali po šolskem redu. Naj omenimo še nekatere prestopke učencev, za katere so le-ti zaslužili kazni: neznanje, govorjenje v slovenščini in nemščini (na višji stopnji), nedostojno govorjenje in preklinjanje, klepetanje in neprimerno vedenje v cerkvi, zamujanje pridige in pouka, izostajanje iz šole, opravljanje učiteljev in učencev, igranje hazardnih iger, pretepanje na ulici ter kopanje v Ljubljani in bližnjih rekah.

Elementi humanizma – od elokvence do odnosa do učenca – so bili podrejeni končnemu vzgojnemu smotru šole: vzgojiti ljudi, ki bodo branili in širili novo veroizpoved. Protestantsko šolstvo si je postavilo nalogo z vero oblikovati človeka tako, da se bo s svojim življenjem pripravljajal za nebeško kraljestvo, a ne po svoji zamisli, marveč po smernicah uradne augsburške veroizpovedi. Z vzgojo so hoteli protestantski šolniki urediti v prvi vrsti odnos do boga. Ta odnos je Frischlin izrazil z besedami, naj se vsi učenci »v šoli predvsem bojijo Gospoda Boga in ga prosijo za odpuščanje grehov.« Sredstva, ki so ustrezala končnemu vzgojnemu sredstvu stanovske šole, niso bila nova, poznala jih je že srednjeveška šola. Iz Frischlinovega šolskega reda pa lahko povzamemo, da je poskušal na stanovski šoli še z novo obliko vplivanja na mladino, ki so jo svetovali humanistični pedagogi, namreč da ji je treba razvijati častihlepje kot gonilno silo za ravnanje in ji kazati pot za uveljavljanje na tem svetu. Sledeč humanistični pedagogiki je Frischlin navajal učence, »naj se ne varujejo le kazni in sramote, temveč naj si prizadevajo uspevati zaradi časti in poznejših koristi«. ²⁴

Čeprav je Frischlin s svojo zamisljivo šolskega reda leta 1584 v glavnem prodril, je vendar imel nekaj razlogov, da v Ljubljani ni bil zadovoljen (trije zavrženi osnutki šolskega reda, imenovanje devetnajstih nadzornikov, stiska s šolskimi prostori, nehigienično in tesno stanovanje). Nekatere izjave nadzornikov tudi kažejo, da so težko prenašali njegovo samozavestno nastopanje, kar je Frischlin gotovo čutil. Sam pa tudi ni skrival, da se čuti bolj izobraženega od njih (kar je seveda res bil) in da mnenju svojih kritikov ne pripisuje kdo ve kake tehtnosti. Izkoristil je tudi razne priložnosti, da je pokazal, kako slabo mnenje ima o delu svojih predhodnikov na šoli, s čimer se Ljubljani gotovo ni priljubil. Kljub že omenjenim opozorilom nadzornikov je poleti 1583 odpotoval v Benetke in tam natisnil svoji dve knjigi, po povratku pa je skušal svojo gramatiko (*Questione gramaticae*) uvesti v šolo namesto strassburške. S tem si je nakopal na glavo vrsto prekrškov. V začetku maja 1584 je zaprosil za odpust iz službe (neposreden povod za to ni znan). Stanovski odborniki

²⁴ Prav tam, 145.

so sklenili, da Frischlina odpustijo konec julija, ko se bo končalo njegovo drugo službeno leto. Prvega avgusta 1584, ko je prenehalo njegovo službeno razmerje, je moral zapustiti šolo ter izprazniti rektorsko stanovanje, konec avgusta pa je Ljubljano zapustil ter se vrnil v Tübingen. Nam pa je predvsem ostal trajen sad njegovega dela: to je tretji šolski red (imenovan Frischlinov šolski red) protestantske stanovske šole v Ljubljani.²⁵

Frischlinova naslednika v Ljubljani sta postala magistra Daniel (Lesnik) Xylander in Jakob Pränzelius (Prent), ki Frischlina po izobrazbi nista dosegala, po začasnem nadomeščanju Adama Bohoriča (od aprila 1595 do julija 1598) pa do ukinitve deželne protestantske stanovske šole (gimnazije) v Ljubljani 30. 10. 1598 na kratko še Engelbert Engel iz Wittenberga.²⁶

Poudarimo še, da je bila protestantska stanovska šola v Ljubljani v času rektorja Frischlina v organizacijskem kot v vsebinskem pogledu pod močnim vplivom pedagoških nazorov iz tujine, a ob tem ne gre zanemariti evidentnih prizadevanj, da bi delo ljubljanske šole prilagodili razmeram na Slovenskem: poglobilni znak tega prizadevanja je že to, da so sploh sestavljali posebne šolske naredbe, saj bi jih lahko prevzeli od kake druge latinske šole oziroma dežele, kar takrat ne bi bilo prav nič nenavadnega; v tem se brez dvoma manifestira težnja po samostojnem reševanju šolskih vprašanj ter tudi samostojno pedagoško hotenje na Slovenskem v tem času.²⁷

Viri in literatura

Arhiv Republike Slovenije:

Deželni stanovi za Kranjsko, Stanovski arhiv I, fasc. 98.

Univerzitetni arhiv Tübingen:

Splošni spisi, 2/2, 2/3.

Zapisniki senata, 5/26.

Matrika univerze, 10/11.

Osebnostne mape: Nikodemus Frischlin 1547–1600.

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BEBERMAYER, Gustav, 1961: Nicodemus Frischlin. *Neue Deutsche Biographie* 5. Berlin: Duncker & Humblot. 620–621.

CIPERLE, Jože, 1986: Ljubljanska protestantska stanovska šola in klasični jeziki. *Antični temelji naše sodobnosti (Referati slovenskih udeležencev na 4. znanstvenem zborovanju Zveze društev za antične študije Jugoslavije v Pulju od 12. do 17. oktobra 1986)*. Ljubljana: Društvo za antične in humanistične študije Slovenije. 35–41.

²⁵ Prav tam, 86–88.

²⁶ Schmidt 1952: 113–116, Južnič 2008: 41.

²⁷ Schmidt 1952: 145, Ciperle 1996: 146.

- CIPERLE, Jože, 1993: Skizzierung des Bildungs und Erziehungssystems der protestantischen Landschaftsschule in Ljubljana im 16. Jahrhundert. *Schriefftenreihe zm Bayerischen Schulmuseum Ichenhausen, Zweig Museum des Bayerischen Nationalmuseums* 12. Bad Heilbrunn. 93–100.
- CIPERLE, Jože, 1996: Nov položaj šole in pouka na Slovenskem v 16. stoletju. *III. Trubarjev zbornik. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja, Ljubljana, 9.–13. novembra 1987*. Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 139–147.
- CONZA, Carl Philipp, 1793: Nikodemus Frischlin, Der unglückliche Wirtembergische Gelehrte und Dichter. Seinem Andenken. *Schwäbisches Archiv* 2. 1–68.
- DIMITZ, August, 1875: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung* 3. Bamberg.
- ELZE, Theodor, 1859: Budget des evangelischen Gymnasiums in Laibach. *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain*. Laibach. 55–63.
- ELZE, Theodor, 1901: Die Rectoren der krainerischen Landschaftsschule in Laibach während des 16. Jahrhunderts. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich (JGGPÖ)* 12/3–4. 117–153.
- ELZE, Theodor, 1877 (1977): *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain, Festschrift zur vierten Secularfeier der Eberhard-Karls-Universität Tübingen*. Tübingen (ponatis: München).
- ENGBRECHT, Helmuth, 1983: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs* 2. Wien.
- JUŽNIČ, Stanislav, 2008: Rektor Frischlin v Ljubljani od 1582 do 1584. *Šolska kronika* 17 (41)/1. Ljubljana. 28–50.
- KIDRIČ, France, 1924: Slovenske knjige v protestantski stanovski šoli v Ljubljani 1563–1598. *Časopis za slovenski jezik književnost in zgodovino*. 130–141.
- KIDRIČ, France, 1925–1932: Frischlin Nikodem. *Slovenski biografski leksikon* I. Ljubljana. 190–192.
- NEČÁSEK, Johann, 1860: Geschichte des Laibacher Gymnasiums 1. *Programm und Jahresbericht des kaiser. königl. Obergymnasiums zu Laibach*. Laibach.
- RÖCKELEIN, Hedwig, BAUMILLER, Casimir, 1990: ... ein unruhig Poet, Nikodemus Frischlin 1547–1590. *Veröffentlichungen des Stadsarchivs Balingen* 2. Balingen.
- SCHMIDT, Vlado, 1952: *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. Stoletju*. Ljubljana.
- SCHMIDT, Vlado, 1963: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* I. Ljubljana.
- STRAUB, David Friedrich, 1855: *Leben und Schriften des Dichters und Philologen Nikodemus Frischlin. Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte in der zweiten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts*. Frankfurt.
- VIDMAR, Tadej, 2000: Usoda protestantskih deželnih šol v Ljubljani, Celovcu in Gradcu. *Šolska kronika* 9 (33)/1. Ljubljana. 9–27.
- VIDMAR, Tadej, 2008: Das protestantische Schulwesen in Krain, in Kärnten und in der Steiermark. *Retrospektiven in Sachen Bildung* 7/15. Klagenfurt. 5–60.
- WALLNER, Julius, 1888: Nicodemus Frischlins Entwurf einer Laibacher Schulordnung aus dem Jahr 1582. *Program ljubljanske višje gimnazije*. Laibach. 10–18.

- WIEDMANN, Eugen, 1907: Nikodemus Frischlin. *Der Schwabenspiegel* 1. 340–341.
- WILHELM, Thomas, SECK, Friedrich, 2004: Nicodemus Frischlin (1547–1590). Bibliographie. *Tübinger Bausteine zur Landgeschichte* 4. Leinfelden-Echterdingen.
- ZWITTER, Fran, 1969: Višje šolstvo na Slovenskem do leta 1918. *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani, 1919–1969*. Ljubljana. 13–51.